

W. Otterspeer, *Bolland. Een biografie* (Amsterdam: Bert Bakker, 1995, 631 blz., ISBN 90 351 1604 6).

Willem Otterspeers boek over Bolland (1854-1922) bewijst dat de biografie een open genre is waarbinnen veel mogelijk is. Het boek bevat zowel het levensverhaal als de analyse en de beoordeling van de filosofie. Hoofdstukken over het leven worden enkele malen door een 'filosofische intermezzo' afgewisseld. Daarin gaat Otterspeer wat dieper op het denken van Bolland in dan hij in de biografische hoofdstukken doet. Wie die intermezzi wil overslaan, kan dat, zo verzekert de auteur laconiek, zonder wakker liggen doen. Er zijn ook topografische intermezzi, waarin de culturele en sociale geschiedenis van de belangrijkste woonplaatsen van Bolland, te weten Groningen, Batavia en Leiden, worden gegeven. Voor deze opzet van biografische delen en filosofische intermezzi heeft Otterspeer zich door de schitterende biografie van Rüdiger Safranski over Schopenhauer laten inspireren.

Hij onderscheidt in het leven van Bolland zes perioden. De eerste periode (1854-1880) beslaat de treurige jeugd- en adolescentiejaren, die volgens de biograaf min of meer bepalend waren voor het verdere leven. Bollands vader was een 'kleinhandelaar' die met een kraam rondreisde. Zijn moeder kwam uit hetzelfde milieu; ze reisde kermissen af. Ze zou de kost verdiend hebben als prostituée. Er gaan geruchten dat Bolland een onecht kind was. Bollands leven heeft veel weg — zijn afkomst onderstreept dat — van een schelmenroman; avontuur, leugen, schandalen en blufferijen voeren de boventoon. De jonge Bolland werd al vroeg beroepsmilitair, omdat dit een vast inkomen garandeerde. Dit werd echter geen succes; er waren veel incidenten en ruzies en ten slotte kwam hij voor drie jaar in de gevangenis terecht. Die gevangentijd werd tevens zijn behoud, omdat hij dankzij de hulp van een hoofdonderwijzer zijn leergierigheid kon bevredigen en voor onderwijzer kon studeren. Na een baantje als hulp-onderwijzer en een studie voor zijn hoofdakte als onderwijzer ging hij vervolgens Engels studeren. Hij behaalde zijn hoofdakte en na een verblijf in Jena vertrok Bolland, inmiddels getrouwd, in 1881 naar Indië.

Met zijn vertrek naar Batavia, waar hij leraar Engels werd aan het Koning Willem III gymnasium, begint een nieuwe periode in zijn leven. In deze Indische tijd, door Otterspeer op een onderhoudende wijze beschreven, kwam de autodidact Bolland volledig aan zijn trekken. Zijn interesse ging onder andere uit naar wiskunde, klassieke talen en theologie. Vooral de filosofie, met name het werk van Von Hartmann boeide hem. Hij publiceerde reeksen artikelen in het *Bataviaansche Nieuwsblad* en *De Nieuwe Gids*. Hij ontpopte zich als een fel polemist. Zo moesten de filosofie van Mach en de evolutietheorie van Darwin het ontgelden. Ook als maatschappij-criticus sloeg hij een bitse toon aan. Geleidelijk verwierf hij steeds meer prestige. Zo werd de drager van een strafblad in Nederland dankzij zijn grote energie een respectabel lid van de Indische maatschappij.

In 1896 werd Bolland — het is het begin van de derde periode — tot veler verrassing tot hoogleraar filosofie in Leiden benoemd. Otterspeer, als geen ander thuis in de geschiedenis van de Leidse universiteit, gaat gedetailleerd op die benoeming in en geeft een levendig beeld van Bollands colleges. Er waren nogal wat bezwaren tegen die colleges. Bolland schroomde bijvoorbeeld niet om zijn collega's af te breken en voor zichzelf reclame te maken. Otterspeer geeft prachtige staaltjes van Bollands recalcitrante gedrag, zijn protserig etaleren van kennis en gebrek aan collegialiteit. Hij kon als geen ander vijanden maken. Schaepman, Abraham Kuypers, de socialisten, ze kregen er allen van langs, zoals later ook vrijmetselaars, theosofen en joden het moesten ontgelden.

Bolland oefende op velen een grote fascinatie uit. Als een sekteleider had hij een kring van

apostelen om zich heen, die voor hem door het vuur gingen. Hij bezat volgens Otterspeer het geheim van vele charismatische leiders, de paradoxale combinatie van kenmerken die elkaar ogenschijnlijk moeilijk verdragen. Zo was hij uiterlijk een echte professor, maar sprak hij met de inspiratie van een stakingsleider. Zo waren zijn colleges zowel schoolfilosofie als cultuurkritiek, zijn filosofie zowel een vak als een geloof. Wie 'in Bolland' was, waande zich uitverkoren. In dat opzicht verschilden de Bollandisten weinig van Spiritisten, theosofen en leden van de reinleven-beweging. Om de groep volgelingen te typeren maakt Otterspeer goed gebruik van Bollands correspondentie. Hij citeert kwistig uit de vreemde brieven van fans en gekken.

In de vierde periode (1904-1914) komen vooral Bollands polemieken met zijn critici aan bod. Bolland was er ondertussen in geslaagd, onder inspiratie vooral van Hegel, zijn filosofie uit te bouwen. Tot de belangrijkste critici behoorde de dichter-filosoof Dèr Mouw, de hoogleraar psychiatrie Jeigersma en de Groningse filosoof Heymans. Zo laakte de eerste Bollands totale gebrek aan kunstzinnigheid en taalgevoel. Jeigersma had vooral bezwaren tegen de religieuze kant van zijn filosofie.

De vijfde en laatste periode (1914-1922) is een periode van neergang. In 1913 was Bollands vrouw gestorven. De relatie met zijn zoon werd zeer problematisch. Bolland sukkelde met zijn gezondheid en verloor de greep op zijn volgelingen. Opvallend is dat een groot deel van Bollands latere publicaties aan godsdienstige kwesties is gewijd. In de bestaande christelijke kerken zag hij niet veel, wel in de frisheid van het oorspronkelijke christendom.

Otterspeer besteedt veel aandacht aan Bollands antisemitisme, dat zeer expliciet in de openbare lezing *De teekenen des tijds* (1921) aan de orde kwam. Het jodendom en de democratie waren er volgens de tierende Bolland de oorzaak van dat de westerse beschaving in verval was. Naast religieuze en filosofische verklaringen geeft Otterspeer ook een biografische verklaring voor dit antisemitisme. Bolland zou met zijn antisemitisme tegemoet willen komen aan zijn zoon, die in dat opzicht extremer was dan zijn vader. Toegewijde leerlingen keerden zich van hem af. Van de vroegere glorie was nog maar weinig over toen Bolland in 1922 stierf. Vele Bollandisten kwamen in fascistisch vaarwater. L. de Jong, die Bolland als een rancuneuze autocraat typeerde met duidelijke symptomen van grootheds- en vervolgingswaan, beschouwde hem als de stamvader van het Nederlandse fascisme.

Otterspeer schreef een mooi, onderhoudend en informatief boek. Jammer is dat het af en toe ontserieerd wordt door een paar slordige of onjuiste formuleringen en al te uitvoerige uitweidingen. Zo was de kolonie van Van Eeden niet in Blaricum, maar in Bussum. De topografische beschrijvingen konden heel wat beknopter. Otterspeer heeft een goede stijl; er zijn reeksen voorbeelden van te geven. Zo is het laatste hoofdstuk, waarin de goede engel en de slechte met elkaar om de waarheid over Bollands vreemde persoonlijkheid vechten, goed geschreven. De biografie heeft een duidelijke structuur: Bolland is vooral de autodidact, een man die de nadelen van zijn opvoeding trachtte te compenseren en zich daarbij vaak forceerde. Ik vind deze visie overtuigend, maar denk dat Otterspeer, die weinig psychologiseert, met behulp van een psychologisch model over minderwaardigheidsgevoelens (uit de school van Adler bijvoorbeeld) nog iets verder had kunnen komen.

Een niet geringe verdienste is dat de biograaf serieuze pogingen doet Bollands filosofie aan de lezer uit te leggen en dat hij daarin slaagt. Alleen bij de soms erg lange Bolland-citaten zonder veel uitleg raakte ik het spoor bijster. Soms staat de filosofie zo centraal dat het biografische relaas in de verdrukking komt. Ik heb daarbij de uitweidingen over Kant en Hegel op het oog. Daarentegen had hij Bollands treurige antisemitisme wat meer cultuurhistorische achtergrond kunnen geven. Bolland is in dat opzicht zeker niet uniek. Ik vraag me verder af in

hoeverre Otterspeer Bolland als filosoof recht doet. Hoe oorspronkelijk was de door velen als geniaal bestempelde filosoof nu precies? Welke plaats neemt hij in de Hegeltraditie in?

Deze goed leesbare biografie is een persoonlijk boek. Zo legt de biograaf in zijn inleiding verband tussen Bolland en zijn eigen jeugd en geeft hij vele waardeoordelen. Otterspeer waardeert in Bolland het excentrieke en eigenwijze, maar is verder uiterst kritisch. Erg serieus neemt hij Bolland als denker en mens niet. Op de helft van het boek heeft hij Bolland door zijn ironische benadering al helemaal in de tang; het wachten is voor de lezer dan alleen nog maar op de definitieve doodklap. Wat dat betreft voegt Otterspeer weinig toe aan het negatieve beeld dat Willem Frederik Hermans ooit in een hilarisch essay over Bolland gaf. Misschien had de ironie voorzichtiger gehanteerd kunnen worden, daar de biograaf nu eenmaal door de afstand in tijd en zijn overzicht over het leven altijd een voorsprong heeft ten opzichte van de gebiografeerde.

Jan Fontijn

D. Bos, *Vele woningen, maar nergens een thuis. Barend Luteraan [1878-1970]* (Amsterdam: Het Spinhuis, 1996, x +149 blz, f32,50, ISBN 90 5589 048 0).

Zelden zal iemand zo hartstochtelijk betrokken zijn geweest bij de strijd voor een socialistische maatschappij als Barend Luteraan en opmerkelijker nog lijkt zijn schier eindeloze wisseling van politieke partij en vooral partijje. Inderdaad huist Luteraan, zij het telkenmale kortstondig, in vele socialistische woningen, maar blijft ondertussen het revolutionaire marxisme zijn gehele lange leven trouw. Geboren in hartje Amsterdam als buitenechtelijk kind van een doodarme ongetrouwde joodse moeder en een onbekende, maar hoogstwaarschijnlijk eveneens joodse vader, wordt Luteraan als vijfjarige kleuter uitbesteed aan familie in Zwolle, om pas zes jaar later in het moederlijk huis terug te keren dat hij vijf jaar nadien voorgoed zal verlaten. Vanaf het elfde levensjaar verdient Luteraan zijn brood met talrijke losvaste baantjes en het is dit (lompen)proletarische Amsterdamse bestaan, dat hem in sociaal én politiek opzicht doet onderscheiden van het overgrote deel van de georganiseerde sociaal-democratische arbeiders. Inderdaad verklaart dit specifieke sociale stratum voor een aanzienlijk deel zowel Luteraans radicalisme als diens verre gaande eigengereide politieke manoeuvres dat, politieke schisma's verwekkend, het eigen ideologische gelijk voortdurend denkt te kunnen beklijven. Anderzijds moet evenwel óók gememoreerd, dat bij Luteraan sprake is van een zodanige auto-didactische kennis van vreemde talen, van het marxisme en van (wereld)politieke verhoudingen, dat dit hem meer doet overeenstemmen met de hogere 'arbeidersaristocratische' echelons van de SDAP dan met het (veronderstelde) ongerichte denken en handelen van de laagste sociale geledingen van de arbeidersklasse.

Auteur Dennis Bos vertelt op sympathieke wijze van Luteraans leven, waarbij weliswaar het politieke en ideologische aspect prevaleert, maar het meer persoonlijk aspect toch geenszins ontbreekt. Hoewel de auteur ervoor past zijn 'held' expliciet af te vallen, wordt toch een weldadige distantie bewaard en van een hagiografie is dan ook geen sprake. Over Luteraans lidmaatschap van talrijke partijen, partijtjes en 'clubs' wordt door de auteur op bekwame wijze verhaald, waarbij kenmerkende eigenschappen en ermee verbonden politiek-ideologische disputen worden uiteengezet. Fraaie anekdotes worden de lezer gepresenteerd, zoals Luteraans bezoek aan Lenin in Zwitserland in 1915, wanneer de bolsjewistische leider, in gezelschap van Kroepskaja, juist aardappelen zit te schillen. Tot het hoogtepunt van het boek valt de schildering te rekenen van Luteraans verzetsrol tegen de fascistische overweldiger van ons land. Ge-